

ΘΡΗΣΚΕΙΑ Ή ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Συνάντηση Έλληνισμού και Χριστιανισμού στην Δύση

Ἡ δημιουργική συνάντηση Ἑλληνισμού καί Χριστιανισμού πού ἔγινε στήν Ἀνατολή ἀπό τούς μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πολλά προσόντα, δηλαδή γνώριζαν τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία, ἀλλά ταυτόχρονα εἶχαν καί προσωπική ὑπαρξιακή ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ, δέν ἔγινε μέ τόν ἴδιο τρόπο στήν Δύση. Βέβαια, οἱ παράγοντες ἦταν διαφορετικοί. Πιστεύω ὅτι ἡ ἄγνοια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλά καί τῆς ὅλης πολιτιστικῆς παραδόσεως, συνετέλεσαν στό νά ἀποδεχθῆ ἡ Δύση τόν Ἑλληνισμό, σέ βάρος τῆς Ἀποκαλυπτικῆς ἀλήθειας. Ἔτσι μποροῦμε νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι, ἐνῶ στήν Ἀνατολή ἀπό τούς Πατέρες ἀναπτύχθηκε κυρίως ὁ «ἐκχριστιανισμός τοῦ Ἑλληνισμού», στήν Δύση ἀναπτύχθηκε καί καλλιεργήθηκε ὁ «ἐξἑλληνισμός τοῦ Χριστιανισμού».

Στήν Δύση μέ τήν ἀποδέσμευση τῆς δυτικῆς θεολογίας ἀπό τήν θεολογία τῶν ἁγίων Πατέρων ἀναπτύχθηκε ἔντονα ἡ σχολαστική θεολογία, πατέρας τῆς ὁποίας θεωρεῖται κυρίως ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης καί ἄλλοι σχολαστικοί, ὅπως ὁ Ἄνσελμος Καντερβουρίας. Ἡ σχολαστική θεολογία προσέλαβε τίς ἀρχές τῆς μεταφυσικῆς, ἤτοι θεώρησε τόν Θεό ὡς οὐσία, ὡς ἀνώτατο ὄν, δέν μπόρεσε νά καταλάβῃ τήν ἔννοια τοῦ προσώπου, καί πρό παντός χρησιμοποίησε ἀφ' ἑνός μέν τόν ὀρθό λόγο γιά τήν κατανόηση τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἑτέρου δέ τό φεουδαλιστικό σύστημα πού εἶχαν ἐφαρμόσει οἱ Φράγκοι, γιά νά ἐρμηνεύσουν μεταφυσικά τήν τάξη πού ὑπάρχει στήν φύση, τήν δικαιοσύνη στήν δημιουργία, τήν ἁμαρτία ὡς διατάραξη αὐτῆς τῆς τάξης καί ὡς προσβολή τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ, καί βέβαια ἐρμήνευσαν τήν ἐνανθρώπηση τοῦ Χριστοῦ ὡς

ἐξιλέωση τῆς θείας δικαιοσύνης τοῦ ἀνωτάτου φεουδάρχη Θεοῦ καί τήν ἐπαναφορά τῆς τάξεως καί τῆς δικαιοσύνης στήν φύση.

Εἶναι φανερό ὅτι στήν Δύση ἡ θεολογία, ἀποδεσμευμένη ἀπό τήν θεολογία τῶν ἁγίων Πατέρων, προσέλαβε καί καλλιέργησε ἕναν ἐξελληνισμένο Χριστιανισμό μέ τήν μεταφυσική, τήν οὐσιοκρατία, τόν ὀρθολογισμό καί τόν νομικισμό.

Χαρακτηριστικές ὡς πρός τό σημεῖο αὐτό εἶναι οἱ ἀπόψεις τῆς σχολαστικῆς καί γενικά τῆς δυτικῆς θεολογίας, οἱ σχετικές μέ τήν *analogia entis* καί τήν *analogia fidei* ...

Τό κρίσιμο ἐρώτημα

Μέχρι τώρα ἐντοπίσαμε τήν συνάντηση τοῦ Χριστιανισμοῦ μέ τόν Ἑλληνισμό ὅπως πραγματοποιήθηκε στήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί ὅπως πραγματοποιήθηκε στήν Δύση ἀπό τούς σχολαστικούς φιλοσόφους. Σήμερα στήν Δύση ἡ ὅλη νοοτροπία ἀποδεσμεύθηκε ἀπό τόν Χριστιανισμό, ἐπειδή συνάντησε ἕναν Χριστιανισμό πού συνδέθηκε μέ τήν μεταφυσική, πού δέν μπόρεσε νά κάνη μιὰ δημιουργική συνάντηση μέ τόν Ἑλληνισμό. Δηλαδή, ὅπως εἶδαμε πιό πάνω, στήν Ἀνατολή ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναπτύχθηκε ἕνας «ἐκχριστιανισμένος Ἑλληνισμός», ἐνῶ στήν Δύση μέ τήν σχολαστική θεολογία ἀναπτύχθηκε ἕνας «ἐξελληνισμένος Χριστιανισμός». Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀφομοίωσαν δημιουργικά τόν Ἑλληνισμό πού συνάντησαν στήν ἐποχή τους, πράγμα πού δέν ἔγινε ἀπό τούς σχολαστικούς θεολόγους τῆς Δύσεως.

Ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ σύγχρονος δυτικός πολιτισμός πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν διεργασιῶν πού ἔγιναν στήν προσπάθεια νά ἀρνηθοῦν τήν σχολαστική θεολογία μέ τήν μεταφυσική της, πρέπει νά συναντηθῆ μέ τήν Ὁρθόδοξη Παράδοση. Πρέπει νά γίνη αὐτή ἡ συνάντηση γιατί ἡ σύγχρονη ζωή πρέπει νά γονιμοποιηθῆ.

Πράγματι, ένας πολιτισμός έχει αξία και σπουδαιότητα από τό κατά πόσο μπορεί να νοηματοδοτήσει κάθε άλλον πολιτισμό και μάλιστα τόν σύγχρονο πολιτισμό πού είναι μονοδιάστατος, αφού στηρίζεται μόνον στην τεχνολογική ανάπτυξη.

Τό έρώτημα, όμως, είναι πώς μπορεί να γίνη αυτή ή συνάντηση. Τίθεται αυτό τό έρώτημα, γιατί υπάρχει ό κίνδυνος ή όρθόδοξη θεολογία να έκκοσμιευθή, να περιπέση δηλαδή σέ μιά άνθρωποκεντρική κατάσταση και, για να έκφρασθῶ πίο συγκεκριμένα, να άρχιση να στοχάζεται κανείς περί του Θεού και όλων τῶν θεολογικῶν θεμάτων. Ό στοχασμός είναι ή μεγαλύτερη πληγή στην σημερινή θεολογική πραγματικότητα.

Φυσικά, όταν κάνω λόγο για στοχασμό, δέν κατηγορώ τήν λογική, αλλά τόν όρθολογισμό, όταν ή λογική και ό όρθός λόγος ως όργανο πού λειτουργεί για τήν ρύθμιση τῶν διαφόρων πραγμάτων πού ρυθμίζουν τήν βιολογική ζωή του ανθρώπου, γίνεται και όργανο γνώσεως του Θεού, ένῶ κατά τήν Όρθόδοξη Παράδοση υπάρχει διπλή γνωσιολογική μέθοδος προσεγγίσεως τόσο του Θεού όσο και του κόσμου.

Μπορώ να αναφερθῶ σέ ένα παράδειγμα από τήν έποχή μας πού, κατά τήν γνώμη μου, είναι χαρακτηριστικό, γιατί δείχνει τόν τρόπο μέ τόν όποιο μπορεί να γίνη ή συνάντηση μεταξύ τῆς Όρθοδόξου Έκκλησίας και του συγχρόνου δυτικού πνεύματος.

Όπως είδαμε οί άγιοι Πατέρες, ειδικά οί Πατέρες του 4ου αιώνας, έκαναν τήν δημιουργική συνάντηση μεταξύ του Χριστιανισμού και του Έλληνισμού. Αυτό τό επέτυχαν γιατί γνώριζαν πολú καλά τίς πνευματικές ανάζητήσεις τῶν αρχαίων Έλλήνων φιλοσόφων, αλλά και τῶν ανθρώπων τῆς έποχῆς τους, είχαν σπουδάσει τήν ανθρώπινη σοφία και παιδεία, είχαν έκτακτα διανοητικά χαρίσματα και, θεβαίως, τό σπουδαιότερο είναι ότι είχαν προσωπική έμπειρία του Θεού. Διαβάζοντας κανείς κείμενα του Μ. Βασιλείου, του άγιου Γρηγορίου του Θεολόγου κ.ά., διαπιστώνει ότι

είχαν φθάσει στον φωτισμό και την θέωση. Και γνωρίζουμε ότι ο ύψιστος βαθμός θεώσεως είναι η θεωρία του ακτίστου Φωτός. 'Οπότε, με τέτοια μεγάλα, διανοητικά και πνευματικά προσόντα μπόρεσαν να απαντήσουν στις αναζητήσεις των αρχαίων Έλλήνων με βάση τον αποκαλυπτικό λόγο, χωρίς όμως να αλλοιώσουν την αποκάλυψη, και έτσι έκχριστιάνισαν τον Έλληνισμό, και δέν εξελήνισαν τον Χριστιανισμό.

Στήν εποχή μας δημιουργήθηκε μία ευκαιρία συνάντησης της ορθόδοξου θεολογίας με τό σύγχρονο ευρωπαϊκό πνεῦμα, όπως περίπου έγινε την εποχή των μεγάλων Πατέρων της Έκκλησίας. 'Η σχολαστική θεολογία και όλα όσα ακολούθησαν, ήτοι ή αναγέννηση, ο διαφωτισμός, ο ρομαντισμός, ή νεωτερικότητα διαμόρφωσαν μία ιδιαίτερη πολιτιστική ύποδομή στην Ευρώπη, πού σαφώς διαφοροποιείται από την ύποδομή της 'Ορθόδοξου Ανατολής, όπως μάς την διέσωσαν οι Πατέρες της Έκκλησίας.

'Η προσέγγιση του δυτικού αυτού ανθρώπου με τά ιδιαίτερα προβλήματα του έγινε από μερικούς Ρώσους θεολόγους émigré οι οποίοι μετά την ρωσική επανάσταση πήγαν στην Ευρώπη και προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν όλη αυτήν την νοοτροπία και, βεβαίως, να απαντήσουν στα έρωτήματα πού δημιουργήθηκαν από αυτόν τό δυτικό έκκοσμηκευμένο Χριστιανισμό και από τά άλλα ούμμανιστικά και ύπαρξιακά ρεύματα.

Οί άνθρωποι αυτοί είχαν εξαιρετικά διανοητικά προσόντα, είχαν μία καλή γνώση της νηπτικής παραδόσεως της Έκκλησίας, με τά νηπτικά συγγράμματα τά όποια είχαν κυκλοφορήσει στην Ρωσία, μελέτησαν τους Μεγάλους Πατέρες της Έκκλησίας, γνώριζαν θεωρητικά την ορθόδοξη θεολογία. 'Ομως, κατά την άποψή μου, δέν είχαν την ζωή των Πατέρων της Έκκλησίας του 4ου αιώνας, δηλαδή δέν είχαν έμπειρία του Θεού διά της μεθόδου της 'Ορθόδοξου Παραδόσεως, ήτοι δέν βίωσαν στην προσωπική τους ζωή την καθαρτική, φωτιστική και θεοποιό ενέργεια του Θεού.

Αυτό είχε ως συνέπεια νά αντιμετωπίζον τά φιλοσοφικά ρεύματα πού συνάντησαν στήν Δύση μέ τίς ὄχι ὀλοκληρωμένες γνώσεις πού εἶχαν ἀπό τήν μελέτη τῶν πατερικῶν κειμένων, χωρίς, ὅμως, νά διαθέτουν παράλληλα τά βασικά στοιχεῖα πού διέκριναν τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι μεγάλη προσωπική πείρα καί ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ. Στά κείμενα τῶν θεολόγων αὐτῶν δέν συναντοῦμε τό βάθος τῆς θεολογίας τῶν ἁγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀκριβῶς γιά τόν λόγο αὐτό δέν μπόρεσαν νά γονιμοποιήσουν τά φιλοσοφικά ρεύματα πού συνάντησαν, δέν κατόρθωσαν νά γονιμοποιήσουν τό δυτικό πνεῦμα ἢ νά ἀπαντήσουν στίς ἀγωνίες τῶν δυτικῶν ἀνθρώπων, σέ μερικές δέ περιπτώσεις ἐπηρεάσθηκαν ἀπό αὐτές, ἀντί νά τίς ἐπηρεάσουν, καί σέ ἕνα βαθμό φιλοσόφησαν μέ τόν ἀποκαλυπτικό θεολογικό λόγο. Μερικοί μάλιστα ἀπό αὐτούς ἔφθασαν στό σημεῖο νά ὑποστηρίξουν ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀνέβασαν τόν θεολογικό λόγο σέ ὑψηλότερο σημεῖο ἀπό τόν Ἀποστολικό λόγο, στήν συνέχεια δέ ἡ ρωσική θεολογία ἀνύψωσε ἀκόμη περισσότερο τόν πατερικό λόγο, καί ἰσχυρίσθηκαν ὅτι σήμερα ὑπάρχουν σύγχρονοι θεολόγοι, ἀκόμη καί στήν Ἑλλάδα –οἱ ὁποῖοι, ἄς σημειωθῆ, ἔχουν ἐπηρεασθῆ ἀπό τήν ρωσική θεολογία– οἱ ὁποῖοι μέ τήν θεολογία τους μποροῦν νά ἀνεβάσουν ἀκόμη ὑψηλότερα τόν θεολογικό λόγο!

Δέν θά ἤθελα ἐδῶ νά ἀναφέρω συγκεκριμένα παραδείγματα. Ἐκεῖνο μόνον πού μπορῶ νά πῶ εἶναι ὅτι ἡ διαφορά τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἐργάσθηκαν οἱ Ρῶσοι θεολόγοι στήν Δύση σέ ἀντιδιαστολή μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐργάσθηκαν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας φαίνεται καθαρά στήν σύγκριση μεταξύ τῶν κειμένων τῶν θεολόγων αὐτῶν καί τῶν κειμένων τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιμ. Σωφρονίου Σαχάρωφ.

Ἐνῶ οἱ Ρῶσοι θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι ἀναμφισβητήτως προσέφεραν πολλά, δέν μποροῦν νά συγκριθοῦν μέ τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιμ. Σωφρόνιος, πού ἦταν σύγχρονος

ὄλων αὐτῶν τῶν θεολόγων πού ἔζησαν καί δραστηριοποιήθηκαν στό Παρίσι, ἀναδείχθηκε ἐφάμιλλος τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὴν διδασκαλία γιὰ τὴν μέθεξη τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔζησε σέ μεγάλο βαθμὸ τὴν αὐθεντικὴ ἀποκαλυπτικὴ θεολογία. Χρησιμοποιοῦ τὸ παράδειγμα τοῦ Γέροντος Σωφρονίου ἐπειδὴ ἦταν Ρώσος ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴ καί γνώριμος τῶν ἄλλων Ρώσων émigré, γιὰ νὰ μὴ νομισθῆ ὅτι κρίνοντας τοὺς Ρώσους θεολόγους τὸ κάνω ἀπὸ πλευρᾶς ἐθνοφυλετικῆς.

Στά βιβλία πού ἐξέδωσε ὁ ἀείμνηστος Ἄρχιμ. Σωφρόνιος παρατηροῦμε ὅτι ἔγραψε ἐμπειρικὰ γιὰ τίς ὑποστάσεις τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τὴν ὑποστατικὴ ἀρχή, τὴν θεωρία τοῦ ἀκτίστου Φωτός, τὸν τρόπο γνώσεως τοῦ Θεοῦ, τὴν δογματικὴ συνείδηση, τὴν διαφορὰ μεταξὺ τῆς στοχαστικῆς θεολογίας καί τῆς ὀρθοδόξου ἐμπειρικῆς θεολογίας, τὴν φαντασία, τὴν μετάνοια, τὸ κατὰ Θεὸν πένθος, τὸν θάνατο, τὴν προσευχὴ καί μάλιστα τὴν ἐσωτερικὴ, νοερά προσευχὴ, τὴν κένωση κλπ. Διαβάζοντας κανεὶς τὰ κείμενα τοῦ ἀειμνήστου Γέροντος Σωφρονίου διαπιστώνει ὅτι ἀναπληρῶνουν τὰ κενὰ πού ἄφησε στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἡ δυτικὴ θεολογία –στοχαστικὴ καί ἠθικιστικὴ– καί ἀπαντοῦν στίς ἀγωνίες πού δημιούργησε ὁ δυτικὸς Χριστιανισμὸς. Πολλές φορές σκέπτομαι ὅτι, ὅπως ἔγραφε ὁ ἀείμνηστος μεγάλος Γέροντας, ἔτσι θὰ ἔγραφαν οἱ Πατέρες ἂν ζοῦσαν στὴν ἐποχὴ μας, ἀφοῦ θὰ εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τόσο τὸν ἀπρόσωπο καί ἀνυπόστατο ἀνατολικὸ μυστικισμὸ, ὅσο καί τὸν λογικοκρατούμενο δυτικὸ Χριστιανισμὸ. Ἔτσι, ὁ ἀείμνηστος Γέροντας ἔδωσε μηνύματα στὴν ἐποχὴ μας καί γονιμοποίησε τὴν παράδοση πού βρῆκε στὴν Δύση.

Ἐπομένως, ἂν συγκρίνη κανεὶς τὸ ἔργο τοῦ Ἄρχιμ. Σωφρονίου μὲ τὸ ἔργο τῶν Ρώσων θεολόγων, βλέπει τὴν διαφορὰ καί μάλιστα καταλαβαίνει καλὰ γιατί δέν μπόρεσαν οἱ Ρῶσοι θεολόγοι νὰ γονιμοποιήσουν ὅλην αὐτὴν τὴν δυτικὴ παράδοση, ὅπως τὴν διαμόρφωσαν τὰ ρεύματα τῆς σχολαστικῆς θεολογίας καί τοῦ οὐμα-

νισμού. Διότι μέ στοχασμούς και έξυπνες σκέψεις δέν μπορούν νά αντιμετωπισθοῦν οί στοχασμοί. Οί φιλοσοφίες ἔχουν ἀνάγκη ἀπό τήν ἐμπειρική θεολογία, ὅπως τήν ἐξέφραζε ὁ Γέροντας Σωφρόνιος. Ἀλλά, δυστυχῶς, ἡ ἀκαδημαϊκή θεολογία δέν μπορεῖ νά ἀποδεχθῆ τήν ἐμπειρική θεολογία, γιατί ἔχει μάθει νά θεολογῆ μέ συστηματικές ὀρθολογιστικές μελέτες. Αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα πολλοί Χριστιανοί νά μένουν μακριά ἀπό τό ἀληθινό πνεῦμα, τήν πραγματική οὐσία τοῦ Χριστιανισμού. Γι αὐτό πιστεύω ὅτι ἡ δυτική θεολογία χρειάζεται ἀνθρώπους θεουμένους, ὡσάν τόν ἀείμνηστο Γέροντα Σωφρόνιο, γιά νά βρῆ ἀπαντήσεις καί νά γονιμοποιηθῆ.

Ἀλλά αὐτό πού ἔγινε μέ τούς Ρώσους θεολόγους, ἐξακολουθεῖ νά γίνεται καί σήμερα. Παρατηροῦμε, λοιπόν, σήμερα μιά μεγάλη ὁμάδα θεολόγων νά στοχάζονται πάνω σέ θέματα ἀποκαλυπτικῆς θεολογίας καί νά προσθέτουν τούς δικούς τους λόγους, πού ἀναμειγνύονται μέ τήν φαντασία καί τήν μεταφυσική.

Θεωρῶ, λοιπόν, ὅτι ἡ συνάντηση μεταξύ τῆς Ὁρθοδόξου Παραδόσεως καί τῆς σύγχρονης σκέψης πρέπει νά γίνη σύμφωνα μέ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἔγινε τόν 4ο αἰώνα. Δηλαδή, αὐτή ἡ συνάντηση δέν πρέπει νά γίνεται μέ κείμενα καί ἰδέες, ἔστω θεολογικές, ἀλλά μέ πρόσωπα πού εὐρίσκονται στό ἴδιο ἐπίπεδο ζωῆς μέ τούς Μεγάλους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας. Οἱ ἅγιοι Πατέρες ἔζησαν ὅλο τό βάθος τῆς ἡσυχαστικῆς νηπτικῆς παραδόσεως, ἀναγεννήθηκαν πνευματικά, ἔγιναν φορεῖς τῆς ἀποκαλύψεως, ἀπέκτησαν τήν ὑπαρξιακή γνώση τοῦ Θεοῦ καί στήν συνέχεια ἔχοντας καί γνώσεις φιλοσοφικές μπόρεσαν νά ἀπαντήσουν στά προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους. Αὐτό σημαίνει ὅτι σήμερα περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά χρειαζόμαστε ἀνθρώπους πού θά γνωρίζουν καί θά ἐξασκοῦνται στήν νηπτική ἡσυχαστική παράδοση καί ὄχι στοχαστές καί τυπολάτρες.

Τό θέμα αυτό είναι μεγάλο και πολύπλευρο και δέν ἐξαντλεῖται σέ μιά ὀμιλία και μάλιστα ὁ ἕναν τόσο περιωρισμένο χρόνο. Ἐκεῖνο πού ἤθελα νά ὑπογραμμίσω εἶναι ὅτι οἱ Πατέρες τοῦ 4ου αἰῶνος και μερικοί ἀργότερα γνώριζαν πολύ καλά τήν ἑλληνική φιλοσοφία, τούς ἀρχαίους Ἑλληνας φιλοσόφους, ἀλλά ταυτόχρονα γνώριζαν πολύ καλά τήν ἐμπειρική ἀποκαλυπτική θεολογία, μέσα ἀπό τήν νηπτική ἡσυχαστική παράδοση πού διασώζεται μέχρι σήμερα. Ἐπειδή διέθεταν τά δύο αὐτά προσόντα ἔκαναν τήν δημιουργική συνάντηση μεταξύ τοῦ Ἑλληνισμοῦ και τοῦ Χριστιανισμοῦ, γονιμοποίησαν τόν Ἑλληνισμό μέ μεγάλα και σημαντικά ἀποτελέσματα γιά ὅλη τήν ἀνθρωπότητα. Μέσα ἀπό τό «πνεῦμα» αὐτῆς τῆς συναντήσεως ἀναπτύχθηκε τό οἰκουμενικό «πνεῦμα», ἀναπτύχθηκε ἕνας ἰδιαίτερος πολιτισμός σέ ὅλες τίς φάσεις τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου και ὁ ἀνθρωπος νοηματοδότησε τήν ζωή του. Οἱ ἅγιοι Πατέρες ἀφ' ἑνός μέν χρησιμοποίησαν τήν ὀρολογία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας γιά νά ἐκφράσουν τήν ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ πού ζοῦσαν, ἀφ' ἑτέρου δέ, μέ τήν ἐμπειρία τῆς ἀποκαλύψεως πού ζοῦσαν, ἀπάντησαν σέ ὅλα τά ὑπαρξιακά, ὄντολογικά, κοσμολογικά προβλήματα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἐτσι παρατηρήθηκε ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μέ αὐτήν τήν ἔννοια λέμε ὅτι οἱ ἅγιοι Πατέρες ἀπέριψαν τήν μεταφυσική και τόν μυστικισμό. Κανείς δέν μπορεῖ νά τούς ἀποκαλέση μεταφυσικούς και μυστικιστές. Οὔτε, βέβαια, και ἡ ὀρθόδοξη θεολογία μπορεῖ νά ἀποκληθῆ μεταφυσική και μυστικισμός. Ἀντίθετα, στήν Δύση ὁ σχολαστικισμός, κατά τήν συνάντησή του μέ τήν ἑλληνική φιλοσοφία, παρέλαβε τό περιεχόμενό της, δηλαδή τήν μεταφυσική, και ἐκεῖ παρατηρήθηκε ὁ ἐξελληνισμός τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἐπομένως, σήμερα δέν μπορεῖ νά βιωθῆ ἀποκεκομμένα ὁ Ἑλληνισμός ἀπό τόν Ὀρθόδοξο Χριστιανισμό, ἀλλά, και κατά ἕναν τρόπο, οὔτε και ὁ Ὀρθόδοξος Χριστιανισμός ἀπό τόν Ἑλληνισμό, ἀφοῦ τά προβλήματα πού ἔθετε ἡ κλασσική φιλοσοφία εἶναι τά

αιώνια προβλήματα που απασχόλησαν ανέκαθεν τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Πέρα ἀπό αὐτό σήμερα χρειάζεται νά γίνη ἕνας γόνιμος διάλογος, μιὰ δημιουργική συνάντηση μεταξύ τῆς συγχρόνου δυτικῆς σκέψεως καί τῆς Ὁρθοδόξου Παραδόσεως, ἡ ὁποία ὅμως Ὁρθοδοξία δέν θά ἐκφράζεται μέ ιδέες καί ἀπόψεις, μέ στοχασμούς καί διανοητικές θεωρίες, ἀλλά μέ ἐμπειρίες ἀγίων οἱ ὁποῖοι ἀφ' ἑνός μὲν θά γνωρίζουν τό βάθος τῆς ἀγωνίας τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου δέ θά γνωρίζουν ἐξ ἐμπειρίας τόν Θεό. Μιά τέτοια συνάντηση εἶναι ἀναγκαία καί ἀπαραίτητη στήν ἐποχή μας.